

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ НОРМ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 3 КЛАСІ

Голубовська Ірина Владиславівна

к. філол. н., доцент

Примак Аліна Василівна

здобувач вищої освіти

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

У сучасних умовах реформування початкової освіти багато уваги приділяється формуванню в учнів ключових компетентностей. Особливого значення набуває спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами [1, с. 11]. Автори Концепції НУШ наголошують на тому, що це «вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення

ролі ефективного спілкування» [1, с. 11]. Як бачимо, ефективне спілкування державною мовою не можливе без оволодіння школярами лексичної компетентності, що передбачає глибоке розуміння значень слів, уміння точно добирати мовні одиниці та доречно використовувати їх у різноманітних мовленнєвих ситуаціях, тим самим забезпечуючи розвиток культури мовлення здобувачів і сприяючи їх успішній соціалізації.

Формування лексичної компетентності в учнів початкової школи є важливою складовою розвитку їх мовлення. Н. Сіранчук під лексичною компетентністю молодшого школяра розуміє здатність учня до когнітивної, практичної, мотиваційної, рефлексивно-поведінкової лексичної діяльності з опорою на наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, адекватне використання лексем, доречне вживання образних висловів, фразеологічних зворотів [4]. На думку С. Луців, лексична компетентність молодшого школяра – це його здатність здійснювати когнітивну, практичну, мотиваційну, рефлексивно-поведінкову діяльність із використанням наявного словникового запасу, що відповідає його віковим особливостям. Це включає вміння правильно застосовувати лексеми, вживати образні вислови та фразеологізми в доречних контекстах [2].

Формування лексичної компетентності – необхідна умова розвитку мовленнєвих умінь молодших школярів, адже саме опанування словникового багатства мови забезпечує точність, виразність і доречність висловлювання. У цьому контексті особливої уваги потребує вивчення лексичних норм, які регламентують правильне й нормативне використання слів у мовленні. Саме засвоєння лексичних норм стає важливим кроком до формування в учнів уміння свідомо добирати слова відповідно до змісту та ситуації спілкування.

Л. Струганець пропонує термін «лексико-фразеологічні норми», під яким розуміє розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності [5, с. 32]. Автори словника-довідника «Українська мова» визначають лексичні норми як «норми слововживання, прийняті в сучасній українській літературній мові. Вони регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети висловлення» [7].

Різні аспекти культури мовлення знайшли відображення у працях таких учених, як: Н. Бабич, Т. Береза, І. Вихованець, Н. Голуб, К. Городенська, О. Горошкіна, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, С. Караман, А. Коваль, І. Левчук, Л. Мацько, Л. Матяшук, М. Пентилюк, О. Пономарів, В. Русанівський та ін. Формування культури мовлення учнів стало предметом наукового інтересу низки дослідників, серед яких: А. Богуш, М. Вашуленко, О. Вашуленко, Р. Вовкотруб, О. Гордієнко, М. Греб, С. Дубовик, Є. Івашина, О. Карпенко, М. Пентилюк, Н. Сіранчук, О. Хорошковська, Н. Чепелюк, Т. Шевчук, К. Шкапенко та інші.

Робота з вивчення лексичних норм починається ще в початковій школі, де діти вчаться використовувати слова у значеннях, зафіксованих у словниках; працюють над збагаченням власного словникового запасу; навчаються виправляти мовленнєві помилки; розвивають критичне мислення. Підручники та

навчально-методичні комплекси пропонують різноманітні вправи, однак ефективність роботи залежить від методичних підходів учителя та відповідної організації навчальної діяльності.

Предметом аналізу в нашій статті ми обрали специфіку вивчення лексичних норм на уроках української мови в 3 класі. Матеріалом для дослідження став чинний підручник з української мови для 3 класу К. Пономарьової та Л. Гайової у плані вивчення закладених у ньому можливостей для реалізації системи роботи над засвоєнням лексичних норм учнями початкової школи.

У 3 класі вивчення лексичних норм має специфіку, зумовлену віковими особливостями дітей, їхнім пізнавальним інтересом і потребою в доступних, практично зорієнтованих завданнях. На цьому етапі важливо не лише розширювати словниковий запас школярів, а й формувати вміння усвідомлено користуватися словами, розрізняти їхні стилістичні відтінки, уникати мовленнєвих помилок.

Відповідно до Типової освітньої програми за редакцією О. Савченко (3-4 класи), за якою укладено названий підручник, у процесі вивчення змістової лінії «Досліджуємо мовні явища» учні 3 класу здійснюють спостереження за лексичним значенням слова; досліджують особливості вживання у власному мовленні слова в прямому й переносному значеннях; учаться розрізняти синоніми, антоніми, багатозначні слова [6]. Тож на цьому етапі діти набувають початкових знань про явища полісемії, синонімії, антонімії; осмислюють поняття «пряме й переносне значення слова»; вчать критично сприймати власне й чуже мовлення, реагувати на лексичні помилки й виправляти їх. Крім того, багато уваги на уроках української мови та читання приділяється вивченню мовленнєвого етикету.

На форзаці підручника зображена карта нашої держави й назва «Вивчай мову, подорожуючи Україною». У такий спосіб авторки наочно акцентують на ідейно-тематичному спрямуванні своєї праці. У вступному зверненні науковиці повідомляють юним читачам, що їхня книжка допоможе не тільки вивчити українську мову, а й довідатися багато цікавого про Батьківщину: її великі міста, природу, визначні міста, відомих людей, традиції і звичаї українців [3, с. 2]. Також серед інших завдань учні дізнаються зокрема і про те, що «цікаві тексти допоможуть краще засвоїти значення слів» [3, с. 2]. Важливо, що кожна нова лексема виділяється фігурною рамкою під заголовком «словник».

Так, у розділі 1. «Пригадай знання про звуки і букви» здобувачі знайомляться з пам'ятними місцями Львова; збагачують свій лексикон словом копальня. Цікаво, що слов'янське слово тлумачиться німецьким за походженням шахта. На цьому лексична робота не завершується. На 10-ій сторінці діти «переміщаються» до львівської їдальні, в меню якої презентуються тамтешні страви. І нижче, в довідці, авторки пояснюють рідко вживані слова: зупа – суп, палюшки – галушки, тертюхи – деруни, штрудель – рулет, пляцок – торт. Відзначимо, що в підрозділі «Шукай слова в словнику за алфавітом» у вже знайомому школярам словнику подаються лінгвістичні терміни орфографія і тлумачити. Діти розширюють уявлення про лексикографію, з'ясовуючи, з яких

саме словників наведені вказані вище приклади (для завдання пропонують статті з орфографічного та тлумачного словників).

У розділі 2. «Спостерігай за значенням слів» учні відправляються до Карпат. Відповідно в їхній лексикон входять етнографізми *полонина*, *гуцули*, *трембіта*, *арніка*. У підрозділі «Розпізнавай слова, які мають кілька значень» діти опановують явище полісемії на прикладі лексеми *місяць*. Зокрема школярі дізнаються про те, що це слово може вживатися у значенні «небесне світило» і називати «проміжки часу (від 28 до 31 днів), на які поділяють рік у сучасному календарі» [3, с. 31].

Вивчаючи матеріал другого розділу, діти поповнюють словниковий запас новими термінами (слова в прямому і переносному значеннях, синоніми, антоніми, багатозначні слова), учаться правильно використовувати їх у власному мовленні. Також учні опановують на практиці стійкі словосполучення (без називання терміна), закріплюють уявлення про явище омонімії.

У розділі 3. «Досліджуй будову слова» продовжується уявна мандрівка Карпатами. Авторки відправляють читачів на Яблуницький перевал, з якого відкривається краєвид на Говерлу. У такий спосіб діти засвоюють слово *перевал* – найнижче і найдоступніше для переходу місце в гірському хребті [3, с. 35].

У розділі 5. «Досліджуй прикметники» подорож Україною триває. Мандруючи Херсонським краєм, учні вивчають слово *катакомби* – підземні ходи, лабіринти [3, с. 93]. На Чернігівщині діти пізнають слово *вал* – високий земляний насип навколо поселення для захисту від ворога [3, с. 137].

У столиці третьокласники уявляють поїздку на фунікулері – залізниці, якою на канатах рухається пасажирський вагон [3, с. 140], неймовірну екскурсію до *океанаріуму* – музею живої морської природи та захопливе дозвілля в аквапарку – розважальному комплексі з басейнами, фонтанами, гірками на воді [3, с. 144].

У розділі 11. «Повтори вивчене» діти опановують синонімічний ряд *вертоліт* (гелікоптер, гвинтокрил) – літальний апарат, що може підніматися в повітря без розбігу і вертикально приземлятися, а також зависати в повітрі [3, с. 157].

Відзначимо, що подеколи авторки подають тлумачення деяких слів прямо в тексті, не виносячи їх в окрему дефініцію. Наприклад, значення слово *сарна* розкривається в тексті легенди про Чернігів [3, с. 138]. У такий спосіб пояснюється й походження назв численних топонімів, зокрема міст (Київ, Чернігів, Івано-Франківськ, Хмельницький, Тернопіль, Херсон, Одеса, Кропивницький, Дніпро, Полтава, Суми), регіону Буковина, села Петриківка, озера Синевир, Майдану Незалежності в Києві та Замкової гори у Львові. На нашу думку, таке акцентування на етимології назв українських топонімічних об'єктів сприяє не лише розширенню лексичного та культурного кругозору учнів, а й формує в них глибше розуміння історичних і мовних процесів, що лежать в основі назв населених пунктів і географічних об'єктів. Це дозволяє школярам усвідомити органічний зв'язок мови з історією та культурою свого народу, підвищуючи рівень їхньої мовленнєвої і загальнокультурної компетентності.

Отже, лексична робота на уроках української мови у 3 класі НУШ є важливою складовою розвитку мовленнєвої компетентності молодших школярів. Вона сприяє не лише збагаченню активного та пасивного словника учнів, а й формуванню вміння доречно використовувати слова у власному мовленні. Систематична й цілеспрямована робота над словом забезпечує розвиток мовного чуття, пізнавальної активності та комунікативних умінь дітей. Реалізація лексичної роботи відповідно до принципів Нової української школи сприяє формуванню особистості, яка вільно володіє українською мовою, здатна творчо мислити й ефективно спілкуватися в різних життєвих ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Гриневич Л., Єлькін О., Калашникова С. та ін. Нова школа : простір освітніх можливостей / за ред. М. Грищенка. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf> (дата звернення: 18.11.2025).
2. Луців С. Формування лексичної компетентності учнів початкової школи на уроках української мови під час вивчення дієслова. Молодь і ринок. 2025. № 3(235). URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/326090/316333> (дата звернення: 15.10.2025).
3. Пономарьова К., Гайова Л. Українська мова та читання : підручник для 3 класу ЗЗСО (у 2 ч.). Київ : Опіон, 2025. Ч. 1. 160 с.
4. Сіранчук Н. Формування лексичної компетентності молодших школярів у руслі концепції розвивального навчання. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 28. С. 150–156.
5. Струганець Л. В. Культура мови : словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.
6. Типова освітня програма початкової освіти, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. (3-4 клас) : Наказ Міністерства освіти і науки України від 08 жовтня 2019 р. № 1273. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Savchenko.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).
7. Українська мова : словник-довідник / Загнітко А. П., Познанська В. Д. та ін. Українська мова : словник-довідник. Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 144 с. URL : <http://litmisto.org.ua/?cat=15> (дата звернення: 15.10.2025).